

توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی

بر بنیاد یک نظریهٔ عمومی زبان

محمد رضا باطنی

www.ketab.ir

www.ketab.ir

سرشناسه:	باطنی، محمدرضا، ۱۳۱۳
عنوان و پدیدآور:	توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی بر بنیاد یک نظریه عمومی زیر نوشته محمدرضا باطنی
مشخصات نشر:	تهران: امیرکبیر، ۱۳۴۸.
مشخصات ظاهری:	بازده، (۱۹۳) ص.؛ مصور، جدول، نمودار.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۰۰۰-۰۱۱۷-۲
وضعیت فهرست نویسی:	فیبیا.
یادداشت:	چاپ سی و هشتم، ۱۳۹۸
یادداشت:	واژه نامه.
یادداشت:	کتابنامه: هس ۱۸۷؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع:	۱. فارسی دستور الف. عنوان.
رده بندی کنگره:	۹ ت ۲ ب / PIR ۲۶۸۸ ۵ فا ۴
شماره کتابشناسی ملی:	*م ۵۱-۲۲۰۵/۷۷

توصیف ساختار دستور زبان فارسی
بر بنیاد یک نظریهٔ عمومی زبان

محمد رضا باطنی

چاپ اول هـ ۱۳۴۸ هـ ۳۵۰۰۰ نسخه
چاپ سی و هشتم هـ پاییز ۱۳۹۸ هـ ۲۰۰۰ نسخه

امور چاپ: مهدی ساروخانی هـ چاپ و صحافی: ایمان

دفتر مرکزی: تهران، خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال، ضلع
جنوب شرقی، چهارراه مخبرالدوله، پلاک ۲
شماره تماس: ۲-۰۲۱۳۳۹۰۰۷۵۱
صندوق پستی: ۴۱۹۱-۱۱۳۶۵

Amirkabir.net

مؤسسه انتشارات امیرکبیر
© همه حقوق محفوظ است.

پیشگفتار

آنچه در این کتاب تحت عنوان «توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی» عرضه میشود براساس تجزیه و تحلیل تقریباً یازده هزار جمله فارسی امروزیست که از کتابها، جرائد، روزنامهها و نوشتههای مختلف استخراج شده است. علاوه بر این استفاده از دوستان و معاشران خود نیز الهام گرفتهام و از شم زبانی خود نیز به عنوان دستاورد فارسی زبان استفاده کردهام. جملات مزبور نخست در روی کارتهای مخصوصی ثبت و ثبت شده و آنچه در این کتاب عرضه میشود نتیجه ایست که از مقایسه و بررسی اطلاعات مزبور دست آمده است. در این پژوهش سعی شده روابط ساختمانی زبان فارسی مورد توجه شود و حتی المقدور از توسل به ملاکهای معنایی خودداری شود. از آنجایی که شاید برای این دستور ساختمانی زبان فارسی باشد که با اسلوب نوین زبانشناسی عرضه میشود، بدون تردید معایبی دارد ولی در ابتدای کار این لغزشها اجتناب ناپذیر است و امید است با تذکر صاحب نظران عیوب آن برطرف گردد. اگر چه سعی شده مباحث این کتاب تا حد امکان ساده نوشته شود و با مثالهای فراوان همراه گردد، با وجود این کتاب است فنی و ناچار اطلاعاتی را بديهی فرض کرده است.

توصیفی که از ساختمان زبان فارسی در این کتاب عرضه میشود برای تدریس دستور زبان در دبستان یا دبیرستان نیست. این توصیفی است فنی از ساختمان زبان فارسی که در درجه اول برای خواننده آشنا به زبانشناسی نوشته شده است. این توصیف میتواند مبنایی برای نوشتن دستورهای مختلف برای منظورهایی مختلف قرار گیرد ولی خود پابین صورت برای تدریس زبان فارسی یا دستور زبان فارسی در سطحهای پایین مناسب نیست و برای چنین منظوری نوشته نشده است. برای تجزیه جملهها یا کلمات فارسی به اجزای سازنده آنها گاهی مجبور شده ایم از رسم الخط معمول فارسی دور شویم، مثلاً بجای «ی» بنویسیم «ای» و غیره؛ این دخالتها آگاهانه و اجتناب ناپذیر بوده است. از آنجایی که خط

فارسی در بعضی موارد نارسا بوده است ، ناچار شده‌ایم مطالب را واج نویسی (transcription) کنیم. علائمی که در مقابل صداهای زبان فارسی به کار رفته در جدول جداگانه‌ای در اول کتاب داده شده است.

اگر قرار باشد نام همه کسانی که بطور مستقیم یا غیر مستقیم در این کتاب سهمی دارند ذکر شود سخن بدرآزا می‌کشد و بمید است که نویسنده بتواند حق مطلب را ادا نماید. در این میان سهم آقای دکتر محمد مقدم استاد و مدیر سابق گروه زبانشناسی از همه بیشتر است. اگر تشویق و همکاریهای ارزنده او نبود شاید این کتاب هرگز نوشته نمیشد. از نظریات دوست و همکارم آقای دکتر هرمز میلانی نیز بهره مند شده‌ام و تأثیر او در لایه‌های مطالب کتاب بچشم می‌خورد. سهم دانشجویان گروه زبانشناسی که با نظریات نقاد خود توجه نویسنده را به نکات بسیاری جلب کردند و موجب اصلاح بسیاری از لغزشها شده‌اند نیز بسیار بزرگ است؛ در اینجا از همه در سپاسگزاری میکنم و از اینکه نام آنان را جداگانه نمی‌برم پوز می‌توانم.

محمد رضا باطنی

اسفند ماه ۱۳۴۸

فهرست

صفحه

موضوع

۸

پیشگفتا

پنج

دستور صوتی

شش

فهرست

فصل اول

دبیا-۱

۱	۱-۱ عنوان رساله
۱	۲-۱ تعریف زبان
۶	۳-۱ ساختمان
۷	۴-۱ دستور
۸	۵-۱ فارسی
۱۲	۶-۱ توصیف
۱۳	۷-۱ نظریه عمومی زبان
۱۴	۸-۱ عیوب دستور زبانهای موجود
۱۷	۹-۱ رابطه صورت و معنی

فصل دوم

نظریه زبانی مقوله و میزان

۲۰	۱-۲ تعریف نظریه عمومی زبان
۲۰	۲-۲ طرح کلی نظریه مقوله و میزان
۲۱	۳-۲ ماده اولیه زبان

شش

۲۲	۲-۲ ساختمان داخلی زبان
۲۲	۵-۲ فونولوژی یادسنگاه صوتی
۲۹	۶-۲ دستگاه خط
۳۰	۷-۲ رابطه دستگاههای صوتی و خطی با دستور و واژگان
۳۰	۸-۲ دستور و واژگان
۳۰	۹-۲ بافت
۳۳	۱۰-۲ آهنگ صوتی

فصل سوم

دولت دستوری نظریه عمومی زبان

۳۵	۱-۳ بخش دستوری پایه عمومی زبان
۳۵	۲-۳ محورهای زنجیری انتخابی
۳۷	۳-۳ محور زنجیری زبان
۳۷	۴-۳ محور انتخابی زبان
۴۱	۵-۳ محورهای زنجیری و انتخابی دستگاه صوتی
۴۳	۶-۳ چهار مقوله دستوری
۴۳	۷-۳ واحد
۴۵	۸-۳ ساختمان
۴۶	۹-۳ طبقه
۴۸	۱۰-۳ دستگاه
۵۱	۱۱-۳ سه میزان دستوری
۵۱	۱۲-۳ میزان نمود
۵۲	۱۳-۳ میزان تحلیل
۵۳	۱۴-۳ واژگونی مرتبه
۵۵	۱۵-۳ روابط سوری درواژگان

فصل چهارم

ساختمان جمله

۶۰	۱-۴ پنج واحد زبان فارسی
۶۰	۲-۴ تعریف ساختمانی جمله

۶۰	۳-۴ جمله هسته‌ای
۶۲	۴-۴ طبقه بند آزاد و طبقه بند مقید
۶۳	۵-۴ فرمول ساختمانی جمله هسته‌ای
۶۴	۶-۴ تکرار
۶۴	۷-۴ تکرار همپایه
۶۵	۸-۴ تکرار ناهمپایه
۶۶	۹-۴ تکرار وابسته به صورت همپایه و ناهمپایه
۶۸	۱۰-۴ توالی وابسته‌ها
۶۹	۱۱-۴ انواع
۷۰	۱۲-۴ لانه گ
۷۱	۱۳-۴ خ

فصل پنجم

ساختمان بند

۷۴	۱-۵ تعریف ساختمانی بند
۷۴	۲-۵ عنصرهای ساختمانی بند
۷۵	۳-۵ تعریف عنصرهای ساختمانی بند
۷۶	۴-۵ مثال برای نشان دادن عنصرهای ساختمانی بند
۷۶	۵-۵ نمودار رابطه ساختمانی جمله، بند و گره
۷۷	۶-۵ ملاکهای شناسایی مستدالیه و متمم
۷۷	۷-۵ ملاک شناسایی ادات
۷۸	۸-۵ تجزیه افعال مرکب
۸۰	۹-۵ انواع بند
۸۱	۱۰-۵ بند مهین
۸۱	۱۱-۵ توالی عنصرها در بند مهین
۸۲	۱۲-۵ تکرار عنصرها
۸۲	۱۳-۵ دستگاههای بند
۸۳	۱۴-۵ دستگاه پرشی
۸۳	۱۵-۵ تقسیم بند به خبری و پرشی
۸۳	۱۶-۵ تقسیمات بند پرشی

موضوع

صفحه

۸۴	۱۷-۵ کلمات پرسشی در بند
۸۶	۱۸-۵ بند با دو کلمه پرسشی
۸۶	۱۹-۵ موارد استعمال پرسشهای دوگانه
۸۷	۲۰-۵ مقالهای وجوه اخباری، التزامی و غیرشخصی در بند پرسشی
۸۸	۲۱-۵ چند نکته درباره دستگاہ پرسشی
۸۸	۲۲-۵ دستگاہ متمم
۸۹	۲۳-۵ با ای، ا، متمم و بندهای بی متمم
۸۹	۲۴-۵ نفس بندهای با متمم
۸۹	۲۵-۵ بندهای يك متممی
۹۰	۲۶-۵ بندهای با متمم و علامت دار
۹۰	۲۷-۵ ریز طبقه بلامت رزنا شناخته
۹۱	۲۸-۵ متممهای علامت دار شناخته ساده
۹۳	۲۹-۵ متممهای بی علامت
۹۴	۳۰-۵ طبقه ضمای متصل مفعول
۹۵	۳۱-۵ بندهایی که دارای دو متمم هستند
۹۷	۳۲-۵ بندهایی که دارای سه متمم هستند
۹۸	۳۳-۵ دستگاہ مطابقه
۱۰۰	۳۴-۵ تقسیمات دستگاہ مطابقه
۱۰۱	۳۵-۵ مسند الیه ساده و ترکیبی
۱۰۲	۳۶-۵ مطابقه بین مسند الیه ترکیبی و اسناد
۱۰۶	۳۷-۵ بند کهن
۱۰۶	۳۸-۵ بندهای کهن با عنصر محذوف به قرینه در بند مهین
۱۰۷	۳۹-۵ نوع محاوره‌ای بند کهن
۱۰۸	۴۰-۵ بندهای کهن بدون عامل محذوف بقرینه در بند مهین
۱۰۹	۴۱-۵ بندهای کهن: مسند الیه، متمم، ادات نامتمایز

فصل ششم

ساختمان گروه فعلی

۱۱۰

۱-۶ تعریف گروه

۱۱۱

۲-۶ عناصر ساختمانی گروه فعلی

۱۱۲	۳-۶ فورمول ساختمانی گروه فعلی
۱۱۳	۴-۶ عنصر «ف»، فعل واژگانی
۱۱۴	۵-۶ ساختمان کلمه فعل از نظر واژه‌های سازنده
۱۱۶	۶-۶ امکانات طبقه واژگی که جایگاه پیشوند را اشغال می‌کند
۱۱۶	۷-۶ امکانات طبقه واژگی که جایگاه پی‌بند را اشغال می‌کند
۱۱۸	۸-۶ دو طبقه واژگی که جایگاه‌های ستاک حال و علامت گذشته را اشغال می‌کند
۱۲۰	۶- عامل سببی
۱۲۱	۶-۱۰ جدول ساختمانی صورتهای مختلف فعل واژگانی
۱۲۲	۶-۱۱ عنصر سازنده منفی در گروه فعلی
۱۲۲	۶-۱۱ افعال پس در گروه فعلی
۱۲۶	۶-۱۱ عنصر فعلی در گروه فعلی
۱۲۷	۶-۱۴ عنصر سازنده مجهول
۱۲۸	۶-۱۵ عنصر ساختاری است
۱۲۹	۶-۱۶ دستگاه‌های گروه فعلی
۱۳۰	۶-۱۷ تقسیمات دستگاه شماره در گروه فعلی
۱۳۱	۶-۱۸ طبقه خود ایستا
۱۳۱	۶-۱۹ طبقه غیر شخصی
۱۳۲	۶-۲۰ طبقه شخصی
۱۳۲	۶-۲۱ انشعابات وجه التزامی
۱۳۳	۶-۲۲ انشعابات وجه اختیاری
۱۳۳	۶-۲۳ انشعابات گذشته (ماضی)
۱۳۴	۶-۲۴ انشعابات حال یا مضارع
۱۳۴	۶-۲۵ دستگاه شماره دو گروه فعلی
۱۳۵	۶-۲۶ دستگاه شماره سه گروه فعلی

فصل هفتم

ساختمان گروه اسمی

۱۳۷	۱-۷ تعریف ساختمانی گروه اسمی
۱۳۷	۲-۷ عنصرهای ساختمانی گروه اسمی
۱۳۹	۳-۷ وابسته‌های پیشرو

موضوع

صفحه

۱۴۰	۴-۷ طبقه‌ای که در جایگاه ۵ ش قرار میگیرد
۱۴۲	۵-۷ طبقه‌ای که در جایگاه ۳ ش و ۴ قرار میگیرند
۱۴۲	۶-۷ طبقه‌ای که در جایگاه ۲ ش قرار میگیرد
۱۴۵	۷-۷ اعداد اصلی، اعداد ترتیبی و اعداد وصفی
۱۴۶	۸-۷ وابسته‌های پی‌رو
۱۴۶	۹-۷ عنصر ساختمانی دره یک
۱۴۷	۱۰-۷ عنصر ساختمانی دره دو
۱۵۳	۱۱-۷ عنصر ساختمانی دره سه
۱۵۸	۱۲-۷ عنصر ساختمانی دره چهار
۱۵۸	۱۳-۷ عنصر ساختمانی دره پنج
۱۶۲	۱۴-۷ عنصر ساختمانی دره شش
۱۶۳	۱۵-۷ دستگاههای گروه بندی
۱۷۰	۱۶-۷ تکرار همپایه در گروه بندی

فصل هشتم

ساختمان گروه بندی

۱۷۱	۱-۸ تعریف ساختمانی گروه قیدی
۱۷۱	۲-۸ طبقه بندی گروههای قیدی

فصل نهم

ساختمان کلمه

۱۷۸	۱-۹ تعریف ساختمانی کلمه
۱۷۸	۲-۹ عناصر ساختمانی کلمه

ملحقات

۱۸۲	فهرست افعال نامنظم فارسی
۱۸۷	معرفی کتاب
۱۸۸	واژه نامه به ترتیب الفبائی فارسی
۱۹۱	واژه نامه به ترتیب الفبائی انگلیسی
۱۹۴	نمودار شبکه ارتباطی واحدهای پنجگانه زبان فارسی
۱۹۵	تجزیه یک جمله در شبکه ارتباطی واحدهای پنجگانه